

УДК 316.4.063.7:378-055.2

doi: 10.15421/171745

Репресії проти жінок-викладачів вишів (за матеріалами архівно-слідчої справи Жозефіни Діндо)

А.І. Довжик

*dovzhyk_alla@ukr.net**Київський університет імені Бориса Грінченка,
04053, Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2*

У статті за матеріалами архівно-слідчої справи і документів особового фонду радянських скульпторів Бернарда Кратко і Жозефіни Діндо досліджено біографію доцента Київського художнього інституту скульптора Жозефіни Діндо. Через призму біографічного дослідження окреслено репресії проти науково-педагогічної і мистецької інтелігенції в другій половині 1930-х років. Оприлюднено архівно-слідчу справу Жозефіни Діндо, яка відклалась у Центральному державному архіві громадських об'єднань України, за матеріалами якої вдалось уточнити і повніше висвітлити біографію мисткині. Матеріали архівно-слідчої справи у поєднанні з іншими джерелами дають факти для дослідження радянського політичного терору в усіх його проявах. Виявлено докази застосування слідчими жорстоких методів ведення слідства – побиття, знущання, приниження і наругу над ув'язненою. З'ясовано прізвища оперуповноважених, причетних до фабрикування справи та прослідковано їхні подальші долі. Проаналізовано зміст архівно-слідчої справи і встановлено, що за усіма ознаками вона належала до т. з. «альбомної» операції НКВС проти польської національної меншини. На прикладі біографії жінки-викладача, скульптора звертається увага на політику сталінської тоталітарної системи стосовно науково-педагогічної і творчої інтелігенції.

Ключові слова: політичні репресії; архівно-слідча справа; жінки – викладачі вишів; Київський художній інститут; скульптор Жозефіна Діндо; «альбомна» операція НКВС

Repression against women - university professors (based on the archival investigation of the proceeding against Josephine Dindo)

A.I. Dovzhyk

*dovzhyk_alla@ukr.net**Borys Grinchenko Kyiv university, Kyiv, Ukraine
18/2, Bulvarno-Kudriavska St., Kyiv, 04053, Ukraine*

This article is based on the archival investigation and private documents from the fund of Soviet sculptors, led by Bernard Kratko and Josephine Dindo. It is a research, based on the biography of Josephine Dindo, the associate professor of Kiev Art Institute, a sculptress. The repression against the scientific and pedagogical intelligentsia in 1930s have been studied on the basis of biographical researches. Josephine Dindo was one of many women, female university professors, who experienced Stalin's repression.

Archival investigation proceedings against Josephine Dindo have been studied, it was saved in the Central State Archive of Public Organizations of Ukraine. After revealing, it helps to clarify and to understand better the artist's biography.

Josephine Dindo was born in Poland, then she graduated from Kharkov Art Institute. Together with a group of artists led by Mykhailo Boychuk, she participated in the design of Rural resort in Odessa and created there bas-reliefs in Boychuk's manner. She created sculptures of Soviet women toilers «Delegatka», «Batrachka», «Posudnytsya», «Molochnytsya», «Zhnytsya» «Burchnytsya», children's sculptures, portraits and more. Her sculptures were recreated in porcelain in Horodnytskyi porcelain factory. While being a deputy head of the department in Odessa Art Institute, she reformed the training system for artists. She worked as an assistant professor in Kyiv Art Institute, where she was supervising a group of 10 sculptors during their graduation procedure. In June 1937 Josephine Dindo was arrested on charges of espionage for Poland and belonging to a terrorist counter-revolutionary organization which was led by Michael Boychuk, Ivan Padalka, Basil Sedlyar. She did not find herself guilty. In November 1937 special meeting of the NKVD of the USSR issued a verdict of 10 years of corrective labor camps.

In the second volume of an archival investigation file, researchers found evidence of the use of violent methods of investigation, such as beatings, tortures, humiliation of a human dignity and abuse of the prisoner. Names of the investigators, who took part in the fabrication of the case have been found, and their fates have been tracked. After retrial in 1940 it was decided to reduce her sentence. It was decreased to the time equivalent to already served term (3,5 years) due to the fact that her counter-revolutionary activities had not been proven, and her sculptural works had elements of formalism and Ukrainian nationalism, and released from custody. Josephine Dindo was posthumously rehabilitated only in 1988.

The analysis of the content of archive and investigation case has proved that by all its characteristics it belonged to the so-called «album» NKVD operation against the Polish national minority.

Цитування даної статті: Довжик А.І. Репресії проти жінок-викладачів вишів (за матеріалами архівно-слідчої справи Жозефіни Діндо) / А.І. Довжик // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 3(143). – С. 76-86.

Citation of this article: Dovzhyk, A.I., 2017. Represii proty zhinok-vykladachiv vyshiv (za materialamy arkhivno-slidchoi spravy Zhozefiny Dindo) [Repression against women – university professors (based on the archival investigation of the proceeding against Josephine Dindo)]. Scientific and theoretical almanac «Grani» 20; 3(143), 76-86. doi: 10.15421/171745 (in Ukrainian).

Peer-reviewed; approved and placed: 08.02.2017

In this research of the example of woman's, teacher's and a sculptress's biography the attention has been paid to policies of the Stalinist totalitarian system regarding scientific, educational and artistic intellectuals.

Keywords: political repression; women university professors; archival-investigation cases; Kyiv art institute; sculptress Josephine Dindo; «album» NKVD operation

Репрессии против женщин-преподавателей вузов (по материалам архивно-следственного дела Жозефины Диндо)

А.И. Довжик

dovzhyk_alla@ukr.net

Киевский университет имени Бориса Гринченко

04053, Киев, ул. Бульварно-Кудрявская, 18/2

В статье по материалам архивно-следственного дела и документов личного фонда советских скульпторов Бернарда Кратко и Жозефины Диндо исследовано биографию доцента Киевского художественного института скульптора Жозефины Диндо. Через призму биографического исследования очерчены репрессии против научно-педагогической и художественной интеллигенции во второй половине 1930-х годов. Обнародовано архивно-следственное дело Жозефины Диндо, которое отложилось в Центральном государственном архиве общественных объединений Украины, по материалам которого удалось уточнить и полнее осветить биографию скульптора. Материалы архивно-следственного дела в сочетании с другими источниками предоставляют факты для исследования советского политического террора во всех его проявлениях. Обнаружены доказательства применения следователями жестоких методов ведения следствия – избиения, издевательства, унижения и надругательства над заключенной. Выяснено фамилии оперуполномоченных, причастных к фабрикации дела, и прослежены их дальнейшие судьбы. Проанализировано содержание архивно-следственного дела и установлено, что по всем признакам она принадлежала к т. н. «альбомной» операции НКВД против польского национального меньшинства. На примере биографии женщины-преподавателя, скульптора обращается внимание на политику сталинской тоталитарной системы в отношении научно-педагогической и творческой интеллигенции.

Ключевые слова: политические репрессии; архивно-следственное дело; женщины – преподаватели ВУЗов; Киевский художественный институт; скульптор Жозефина Диндо; «альбомная» операция НКВД

Постановка проблеми. Політичні репресії стали характерною ознакою радянського суспільства. Жертвами терору ставали широкі верстви суспільства, серед них і професорсько-викладацькі кадри вищих навчальних закладів, що було свідченням політики винищення інтелігенції в радянській Україні. Лещата тоталітаризму не минули й жінок – викладачів вищої школи. Ця тематика залишилась на периферії наукових розробок. Відтак важливо досліджувати репресії проти жінок, зокрема викладачів вишів, оскільки у трагедії України 1930-х років – драматична доля мільйонів її людей. У статті на матеріалах архивно-слідчої справи і особового фонду висвітлено життя й діяльність доцента Київського художнього інституту, скульптора Жозефіни Диндо, праця і творчість якої на злеті були брутально перервані радянською репресивною машиною. Адже біографія окремої людини дає можливість простежити загальні процеси у суспільстві.

Актуальність теми визначається важливістю дослідження трагічної долі жінок, які потрапили у жорна сталінських репресій проти представників української еліти у 1930-х роках, зокрема професорсько-викладацького складу київських вишів. Адже біографія окремої людини дає можливість простежити загальні процеси у суспільстві.

Аналіз досліджень і публікацій. Основне джерело відомостей про репресованих жінок – викладачів ВНЗ Києва, які були оголошені «ворогами народу», є архивно-слідчі справи, накопичені і відкриті

для дослідників у Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ГДА СБУ) і Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО). Також були використані документи з особового фонду українських скульпторів Бернарда Михайловича Кратко і Жозефіни Костянтинівни Диндо, які відклались у Центральному Державному архіві-музеї літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМУ).

Історіографія проблеми позначена досить великим масивом праць про сталінські репресії проти української науково-педагогічної еліти, з числа якої виокремлюються і жінки (хоча більшість дослідників у своїх роботах не виокремлюють їх за гендерною ознакою). Деякі дослідники у своїх працях висвітлювали долі окремих репресованих жінок з когорти викладачів вищої школи. В. Даниленко [8] на основі архивно-слідчої справи та інших документів висвітлив долю наймолодшої із сестер Лесі Українки – Исидори Косач-Борисової, репресованої у 1937-1939 рр. С. Білокінь [3] за матеріалами архивно-слідчої справи дослідив життя і смерть Софії Нелепінської-Бойчук. І. Петренко [12] на основі архівних документів, епістолярної спадщини й наукових праць представила життєвий шлях і наукову діяльність Наталії Мірзи-Авакянц. Проте дослідження проблеми репресії проти викладачів вишів залишається маловивченим і потребує подальшого дослідження. Низку публікацій присвячено методам аналізу такого особливого історичного джерела, як архивно-слідчі справи, які служили юридичним оформленням протиправного

терору в СРСР. Це методичні рекомендації щодо використання архівно-слідчих справ громадян, репресованих у 1920–1950-ті рр. [7, 1], фахова розвідка провідного джерелознавця Я. Калакури [9], статті дослідників Р. Пирога і О. Гранкіної [4, 5; 6], дисертація Е. Петровського [14; 15] та інших.

Мета дослідження – через призму біографічного жанру висвітлення політичних репресій проти науково-педагогічної інтелігенції у радянській Україні в 1930-і роки, зокрема жінок – викладачок вищої школи.

Виклад основного матеріалу. Сталінізм, як різновид диктаторської форми правління державою, опирається на всезагальний страх, залякування, покору. Цього можна було досягти лише шляхом масових репресій проти широких верств суспільства.

Одними з перших ярлики «ворогів народу» навісили на представників науково-педагогічної інтелігенції – високоосвіченої й інтелектуальної еліти суспільства. Оскільки саме науково-педагогічна інтелігенція виховувала молоде покоління радянських людей – формувала «нову людину». Володимир Ткаченко підкреслює, що партійні ватажки у науково-педагогічній і творчій інтелігенції вбачали ідейну опозицію, яка могла формувати своїх прибічників з-поміж студентства й учнівської молоді [20, с 174].

Сталінський режим намагався знищити свободу наукової творчості, обмежити інтелектуальну автономію інтелігенції. Радянській державі потрібна була нова інтелігенція – робітничо-селянська за походженням, цілком лояльна, беззастережно віддана більшовицьким ідеалам. Тому професорсько-викладацький склад українських вишів був підданий нищівному удару репресивної сталінської машини. До катівень НКВС потрапила значна частина професорсько-викладацького корпусу ВНЗ.

У результаті кривавого терору 1930-х років, – значас Михайло Кузьменко, – була фізично знищена численна когорта талановитих і кваліфікованих викладачів та вчених, їхнє місце було зайняте відданими радянській системі людьми, але досить часто недостатньо кваліфікованими та малодосвідченими [10, с 27].

Говорячи про трагічний для української науково-педагогічної еліти час 1930-х років, було б несправедливим не згадати про жінок з числа викладачок Київських вишів. І хоча серед викладачів вишів кількість жінок була незначною, їх також не оминули жорна сталінської репресивної машини. Так, серед викладачок і аспіранток київських вишів були піддані репресіям професор Київського медичного інституту Валентина Радзимовська, доцент Київського держуніверситету Наталія Мірза-Авакянц, аспірантка Київського держуніверситету Фаїна Хмара, викладач Польського педагогічного інституту в Києві Теофілія Войславська, доцент Київського інституту народної освіти, український мовознавець Олена Курило, доцент Київського художнього інституту (КХІ) Поліна Кульженко, професор КХІ Софія Нелєпинська-Бойчук, доцент КХІ Жозефіна Діндо. Цей сумний список можна продовжувати.

Кримінальна справа № 634 [24]. Вона складається з двох томів: перший том – обвинувальна частина, другий – реабілітаційна. З цих позовклих від часу аркушів відкривається драматична доля непересічної талановитої жінки – скульптора, педагога, реформатора мистецької освіти, доцента Київського художнього інституту Жозефіни Костянтинівни Діндо. Вражають випробування, через які довелось пройти цій мужній жінці і не зламатись, зберегти людську гідність.

З матеріалів архівно-слідчої справи дізнаємось, що Жозефіна Діндо народилась 11 грудня 1902 р. у Варшаві [24, т. 1, арк. 6]. Вона була позашлюбною дитиною художника Костянтина Діндо. За спогадами, її безрадісне дитинство пройшло у цирку [24, т. 2, арк. 2]. Дівчинці було 3 роки, коли помер батько в 1905 р. [24, т. 1, арк. 10] і на виховання її взяла пані Щит. Коли Жозефіні виповнилось 7 років, вона віддала дівчинку у пансіон пані Ястржемської у Варшаві. З початком Першої світової війни пансіон з вихованками було евакуйовано до Риги. У пансіоні Жозефіна отримала гідне виховання: закінчила шість класів, музичний інститут, – пише Жозефіна Діндо у автобіографії [32, арк. 1], – оволоділа німецькою, англійською, польською, російською мовами [33, арк. 2]. Після смерті пані Щит нікому було оплачувати подальше її виховання у пансіоні, тому Жозефіна переїхала до своїх двоюрідних сестер Рузі Діндо і Анни Бернейко, які проживали у Ризі [24, т. 1, арк. 21; т. 2, арк. 59]. У 1916 р., перед захопленням Риги німецькими військами, завод, на якому працював чоловік сестри Анни, разом із сім'ями працівників був евакуйований до Харкова. Разом з ними туди переїхала і Жозефіна. Але після окупації німецькими військами України, сім'я сестри повернулася до Риги [24, т. 1, арк. 11]. Жозефіна залишилась жити у Харкові і уже з 15 років їй довелося заробляти собі на життя приватними уроками музики і ліпленням гіпсових муляжів в Ортопедичному інституті.

За рекомендацією Ортопедичного інституту Жозефіна стала ученицею Харківських художніх майстерень, де потоваришувала з творчою молоддю. Вона потрапила у мистецьку атмосферу Харкова, який з останньої чверті XIX ст. перетворився на художній центр національного значення і сформувався неповторне обличчя Харківської школи образотворчого мистецтва. Новаторські процеси в європейському мистецтві, пов'язані зі становленням модерну, символізму, авангардних течій, проникали й на терена України. Пошуки нової образотворчої мови склали основний зміст тогочасного мистецького життя Харкова.

У 1921 р. в Харкові був створений художній технікум образотворчого мистецтва (з 1927 р. У 1922 р. за рекомендацією Ортопедичного інституту Жозефіна вступила до новоствореного художнього вишу. Професором скульптури Харківського художнього технікуму і педагогом Жозефіни Діндо був живописець-імпресіоніст, скульптор Бернард (Арон-Бер Шимон) Михайлович Кратко [30, арк. 20]. Невдовзі вони одружились. Він став для неї родиною, вірним дру-

гом, педагогом, учителем життя, натхненником і соратником. Вже її студентські роботи, експоновані на всесоюзних виставках, принесли їй визнання. У 1926 р. Жозефіна Діндо отримала диплом і кваліфікацію художника-скульптора [33, арк. 2].

У 1925 р. Бернарда Кратка запросили до Київського художнього інституту (далі – КХІ) для організації скульптурного факультету. У 1933 р. Наркомпрос УСРР призначив його директором КХІ [30, арк. 20-зв. – 21]. Разом з чоловіком Жозефіна Діндо переїхала до Києва, де розпочалась її самостійна творча праця. Її скульптури для виставки «10 років Жовтня» – «Жниця», «Безпритульні», «Делегатка», «Батрачка», «Посудниці» (1927–1928 рр.), виконані в гіпсі, а пізніше переведені у фарфор, відзначались складним психологічним напруженням і забезпечили їй славу на теренах Радянського Союзу.

У 1927 р. вона стала членом Асоціації революційного мистецтва України (АРМУ). Того ж року Бернард Кратко познайомив її з Михайлом Бойчуком та його дружиною Софією Нелепинською-Бойчук [24, т. 1, арк. 13]. Жозефіна Діндо в 1928 р. взяла участь у монументальній роботі бойчукістів – на фасаді будівлі Селянського санаторію в Одесі нею були виконані барельєфи у манері майстерні Михайла Бойчука [24, т. 2, арк. 88].

За творчі досягнення Жозефіну Діндо, як одну з найталановитіших радянських жінок-скульпторів, Наркомос УСРР преміював поїздкою до Німеччини і Франції з метою ознайомлення з художніми творами у музеях. Але до Франції їй візу не відкрили. У грудні 1928 р. Жозефіна Діндо поїхала у творче від'їждження до Німеччини. Впродовж семи місяців [33, арк. 2-зв.] Жозефіна Діндо проживала у Берліні, Дрездені, Лейпцигу, Франкфурті-на-Майні [24, т. 1, арк. 31], відвідувала музеї, знайомилась з шедеврами світового мистецтва і надихалась творами модернізму.

Після повернення з Німеччини, перебуваючи під впливом ідей Ар Деко і кубізму, Жозефіна Діндо створила новий шедевр – «Молочниця» (1929 р.), який вражає витонченістю, динамізмом, глибиною розкриття образу і віртуозністю виконання. Вона розробляла нові теми і образи. Створила багатоглибну композицію «Становище безробітних на Заході» (1932-1933 рр.). Про її творчу діяльність писали статті і нариси у центральній і республіканській пресі, фотографії її скульптур розміщували у мистецьких журналах [27, арк. 1-28]. Художні музеї Києва, Харкова, Одеси, Дніпропетровська придбали ряд її робіт для своїх експозицій.

Жозефіну Костянтинівну запросили працювати на Городницький фарфоровий завод. З її приходом скульптури малих форм з фарфору зайняли особливе місце серед продукції заводу. Експериментувала вона у виготовленні посуду в конструктивістському стилі – цукорниць, чайників, кавників [35, с. 129].

У 1930 р. Жозефіна Діндо отримала запрошення Одеського художнього інституту працювати заступником кафедрального професора скульптурно-керамічного факультету [32, арк. 1]. Там вона влилась

у колектив видатних майстрів: Петро Мітковицер (скульптура), Михайло Жук (архітектурна кераміка, посудні форми фарфору й увесь спектр образотворчих технік), Амвросій Ждаха (орнаменталіст, художник народного мистецтва, майстер декоративного розпису), Володимир Заузе (неперевершений графік) [35, с. 127]. За їхньою допомогою вона реорганізувала скульптурно-керамічний факультет, реформувала систему підготовки художників і скульпторів старої одеської школи [32, арк. 1-зв.]. У 1933 р. Жозефіна Діндо отримала звання доцента [25, арк. 1].

У 1934 р. її запросили на посаду доцента художніх дисциплін скульптурного факультету Київського художнього інституту (КХІ) [35, арк. 1]. У Києві вона викладала у власній майстерні, поряд з видатними митцями Михайлом Бойчуком, Бернардом Кратком, Федором Кричевським; здійснювала підготовку десяти студентів – майбутніх скульпторів [24, т. 2, арк. 3].

1930-ті роки стали найбільш плідними у творчості художниці. Взяла участь у конкурсі на проект пам'ятника Тарасу Шевченку в Харкові (1933 р.), де її звела доля з російською скульпторкою Вірою Мухіною. Створювала статуї юних піонерів, скрипалів, натуралістів, сурмачів, барабанщиків, дівчаток-танцівниць, дітей з голубами тощо для оформлення Піонерського парку біля міського Палацу піонерів у Києві (колишній дім Купецького зібрання, Купецький сад і сучасна Національна філармонія України). Створила серію скульптурних образів радянських жінок-трудівниць, серед яких скульптури «П'ятисотенниця» (1935 р.), «Квітуча Україна» (1936 р.) [33, арк. 3-зв.]. Її твори пластики малих форм експонувались на усіх мистецьких виставках у Києві, Харкові, Одесі, Дніпропетровську, Москві.

Їй 34 роки, вона талановита, у розквіті творчих сил, з наснагою працює, виховує молодих скульпторів, досягла майстерності, неабияких успіхів і професійного визнання, сповнена задумів і творчих планів.

12 червня 1937 року Жозефіна Костянтинівна Діндо була заарештована.

Матеріали справи свідчать, що приводом до її арешту стали: а) показання заарештованого Івана Падалки про те, що Жозефіна Діндо пов'язана з дружиною Михайла Бойчука Софією Нелепинською-Бойчук і має контакти з польським консульством у Києві; б) донесення агента на кличку «Федоров» (він сам у 1937 р. був заарештований як терорист, і надавав органам НКВС неправдиву й провокативну інформацію, засуджений за 1-ою категорією, що означало розстріл) про те, що Ж.К. Діндо є членом контрреволюційної Польської військової організації (ПОВ) і здійснює шпигунську діяльність на користь Польщі; в) було відомо, що Жозефіна Діндо у 1928 р. перебувала у Польщі і Німеччині [24, т. 2, арк. 36-37].

Постанову почати слідство і запобіжною мірою обрати арешт і тримання під вартою 11 червня 1937 року прийняла сумнозвісна оперуповноважена IV відділу УГБ НКВС УРСР Пера Ісаківна Гольдман. IV відділ займався оперативною розробкою опозиції, учасників антирадянських партій і груп, колишніх білогвардійців, служителів культу, націоналістів, ви-

являв інакомислення в установах, підпорядкованих Наркомпросу – ВНЗ, навчально-виховних закладах, театрах, кіно, видавництвах, музеях, архівах, культурних товариствах тощо.

Того ж дня відбулись обшуки на квартирі та у майстерні Жозефіни Діндо. На квартирі були вилучені листи і фотографії, а в майстерні – три «цілком таємні постанови Київського обкому», одна «цілком таємна постанова Молотовського райкому», листи іноземною мовою, дві книги іноземною мовою, журнали [24, т. 1, арк. 5]. Того дня відбувся і перший формальний допит з метою з'ясування анкетних даних. На питання про її національність, Жозефіна Діндо відповіла: «Полька. Громадянка СРСР» [24, т. 1, арк. 6 – 6 зв.].

Далі у кримінально-слідчій справі підшита Постанова від 25 червня 1937 р. про пред'явлення Діндо Жозефіні Костянтинівні звинувачення за статтями 54-6 і 54-11 КК УРСР в тому, що «вона є членом контрреволюційної фашистської організації і проводила шпигунську діяльність на користь іноземної розвідки» [24, т. 1, арк. 7]. Але сама Жозефіна Діндо у своїх численних скаргах в усі інстанції і, зокрема, у скарзі наркому внутрішніх справ Л. П. Берії писала, що впродовж семи місяців ув'язнення у Лук'янівській в'язниці в Києві їй не було пред'явлено обвинувачення, жодних доказів, і вона не знала, у чому її вина. Про те, що її звинувачують у шпигунстві, вона здогадалась із вигуку слідчого: «А ось і знаменита шпигунка!». На допитах від неї вимагали зізнання, але у чому конкретно, їй не казали [24, т. 2, арк. 94].

Слідство тривало впродовж п'яти місяців. Коли в'язень не давав потрібних зізнань, а визначені соціалістичним законом строки перебування під вартою минали, слідчі мусили подавати клопотання ніяк не інакше, як до Президії ЦВК СРСР про продовження строку тримання під вартою ще на місяць. Жозефіні Діндо тричі продовжували строк тримання під вартою. Спершу до 27 вересня, друге клопотання, яким продовжили термін ще на місяць, у справі відсутнє, і втретє – до 12 листопада [24, т. 1, арк. 8-9].

Скільки разів її допитували за ці п'ять місяців достеменно невідомо. Протоколів допитів у слідчій справі є лише п'ять. Зазвичай, у слідчій справі не відображено, які тортури застосовували до в'язнів, як саме їх мордували. Цінність цієї справи полягає у тому, що у ній є скарги з проханням про її перегляд, які впродовж 1938-1939 рр. наполегливо писали Жозефіна Діндо та її чоловік Бернгард Кратко. У скаргах вони описували ті нестерпні фізичні і моральні страждання, які доводилось їй перенести на допитах, приниження честі і людської гідності, брутальні образи, систематичні побої, жорстокі катування, фізичні знущання і наругу над жінкою з боку слідчих [28, арк. 6]. Це привело до виснаження, захворювання на туберкульоз шкіри і важкого психологічного стану на грані психічного розладу [24, т. 2, арк. 94]. Але трималась вона мужньо, позаяк витримала все і не визнала своєї вини.

Перший протокол допиту датується 17 червня

[24, т. 1, арк. 10-12]. Після з'ясування коротких біографічних відомостей слідчий запитав про те, коли і яким чином вона прибула на проживання в СРСР; з якою метою перебувала у 1928 р. у Німеччині; яким чином їхала до Німеччини; з ким із знайомих, що жили за кордоном, мала листування. Допит проводив заступник начальника III відділення IV відділу УГБ НКВС старший лейтенант держбезпеки Лифар.

Другий протокол допиту датований аж 7 серпня [24, т. 1, арк. 13-15]. Слідчий «розробляв» коло знайомих і зв'язок з контрреволюційною організацією. Напевне, не знайшовши зачіпок з ПОВ, почав шукати зв'язки з іншою антирадянською терористичною організацією, нехай і українською, зокрема Михайла Бойчука. Він заявив, що у слідства є інформація, що вона є членом антирадянської організації, яку очолює терорист Михайло Бойчук і за її завданням мала зв'язок із польським консульством. Жозефіна Костянтинівна відповіла, що участі в антирадянській організації не брала і ніяких доручень Михайла Бойчука чи інших осіб не виконувала. З Михайлом Бойчуком та його дружиною Софією Нелепінською-Бойчук вона познайомилась у 1926 році. Також була знайома з професором КХІ Іваном Падалкою і викладачем КХІ Василем Седляром, вони були її колегами – художниками, і співробітниками. Вони за запрошенням приходили до неї на квартиру. Також вона приходила на квартиру до Софії Нелепінської-Бойчук. Але обговорювали теми мистецтва, розмов антирадянського характеру не вели і про їхню контрреволюційну діяльність їй невідомо. Допит проводив оперуповноважений IV відділу сержант держбезпеки Казін.

Третій протокол датується 2-3 жовтня 1937 року, тобто допит тривав дві доби [24, т. 1, арк. 21-25]. Можна тільки здогадуватись, що відбувалось впродовж цих двох днів і які методи застосовували слідчі, щоб нарешті уперта мисткиня визнала свою вину і назвала інших людей, як співучасників. Слідчі «розробляли» зв'язки з людьми за кордоном. Допит проводили заступник начальника III відділення IV відділу УГБ НКВС лейтенант держбезпеки Придатко і помічник оперуповноваженого IV відділу Точилкін. Софія Костянтинівна розповідала про людей, з якими зустрічалась під час свого перебування в Німеччині – художники, інженери, науковці, які також прибули з України у відрядження. Щиро розповіла про зустріч зі своїми двоюрідними сестрами у Ризі, де по дорозі до Німеччини вона зупинилась на три дні; про переписку і разові зустрічі з рідними чоловіка Бернгарда Кратка, які проживають за кордоном. Слідчі знову і знову вимагали розповісти про зв'язки з подрузями Бойчуків. Питання ставились узагальнено і категорично: «Ви приховуєте про свої зв'язки щодо контрреволюційної діяльності з Бойчуком та його дружиною Нелепінською-Бойчук. Слідство вимагає розповісти про це». «Я категорично це заперечую, – наполягала на своєму Жозефіна Діндо, – про їхню контрреволюційну діяльність мені нічого не відомо. Щодо мене, то я ніколи не брала участі у контрреволюційній діяльності» [24, т. 1, арк. 24].

Одного дня з Жозефіною Діндо була заарештована

на і професор КХІ Софія Нелепінська-Бойчук. Ці дві справи вела одна бригада слідчих. Софія Олександрівна у своїх показах підтвердила, що вони знайомі з Жозефіною Діндо, їх пов'язує образотворче мистецтво, бесід на антирадянські теми вони ніколи не вели і про антирадянську діяльність останньої їй не відомо [23, арк. 19].

Четвертий протокол – від 29 жовтня [24, т. 1, арк. 30-32]. Питання стосувались її перебування у Німеччині. Вони містили провокативний характер, слідчі не надавали жодних доказів, зокрема: «Слідство має інформацію, що разом із поясненням мети вашої поїздки в Німеччину на прохання співробітника німецького консульства в м. Києві ви повідомили йому про політнастрої інтелігенції. Ви підтверджуєте це?» або «З ким із співробітників розвідувальних органів ви зустрічалися під час перебування у Німеччині в 1928-1929 рр.?». Уперта скульпторка не давала необхідних показів ні на себе, ні на інших.

Останній протокол за 4 листопада [24, т. 1, арк. 37-40]. Слідчий оперуповноважений ІV управління Казін знову детально розпитував про зв'язки з друзями, іноземцями, рідними за кордоном; зв'язки Бернарда Кратка з Михайлом Бойчуком; стосунки зі співробітником Товариства культурних зв'язків із закордоном Львом Величком та іноземцями, які були гостями КХІ. Слідчі так і не пред'явили жодного доказу, не провели очних ставок, не опитали свідків. Вони вимагали від неї зізнання, але їм не вдалось примусити Жозефіну Діндо обмовити себе чи інших людей.

Читаючи особисті листи і скарги Жозефіни Костянтинівни та Бернарда Михайловича з проханням переглянути її справу, стає зрозуміло, що допитів було значно більше, але велись вони, очевидно, без протоколів, яких у справі немає. І хоча в кінці кожного протоколу стоїть її підпис, атмосфера допиту була така, що взагалі не було можливості його прочитати, тому вона їх підписувала не читаючи [24, т. 2, арк. 94].

В якості доказів у справі підшито два витяги із зізнань Івана Падалки, у яких говориться про те, що Жозефіна Діндо була «у тісних взаємозв'язках з дружиною Михайла Бойчука Софією Нелепінською-Бойчук» і через них, польок по національності, підтримувався зв'язок з польським консульством у Києві [24, т. 1, арк. 48-49]. Далі у справі – довідка про те, що Михайло Бойчук, Василь Седляр та Іван Падалка, як учасники антирадянської націоналістичної терористичної організації в 1937 р. засуджені Військовою колегією Верховного Суду СРСР за І-ю категорією, що означає розстріл; протокол допиту Михайла Бойчука, в якому навіть не згадується ім'я Жозефіни Діндо; довідка про те, що колишній голова Українського товариства культурних зв'язків із закордоном Л. І. Величко заарештований як агент іноземних розвідувальних органів і зізнався у шпигунській діяльності. Далі – обвинувальний висновок, у якому слідство встановило, що Жозефіна Діндо з 1927 р. була тісно пов'язана з Михайлом Бойчуком, а з 1935 р. – з Василем Седляром і Іваном Падалкою; через неї Михайло

Бойчук здійснював зв'язок з польським консульством у м. Києві; вона листувалась з людьми, які проживають у Німеччині, і особисто зустрічалась з особами, які приїжджали з-за кордону; була особисто знайома з колишнім головою Українського товариства культурних зв'язків з закордоном Львом Величком, який арештований як агент іноземних розвідок. На основі цього зроблено висновок, що Жозефіна Діндо є активним учасником антирадянської націоналістичної терористичної організації і її звинувачено за статтями 54-6 і 54-11 КК УРСР. У документі зазначено, що Жозефіна Діндо своєї вини не визнала. Затвердив обвинувальний висновок начальник ІV відділу УГБ НКВС УРСР майор держбезпеки Хатеневер Аркадій Миронович (Арон Меєрович) [24, т. 1, арк. 61-63]. Особлива нарада при НКВС СРСР від 22 листопада 1937 р. постановила Діндо Жозефіні Костянтинівні за контрреволюційну діяльність 10 років позбавлення волі [24, т. 1, арк. 64]. Ні суду, ні адвоката, ні особистої присутності не потрібно було, щоб перекреслити людині життя, обірвати творчий і професійний шлях, вирвати десять років, приректи на рабську працю, голод і виживання.

17 січня 1938 р. Жозефіна Діндо була відправлена в КарЛаг НКВС – один з найбільших виправно-трудових таборів, розташований на території Карагандинської області Казахстану [28, арк. 1], а пізніше – в УралЛаг НКВС у Свердловській області.

Її чоловіка професора КХІ Бернарда Михайловича Кратка виключили з Компартії, звільнили з роботи і вислали з Києва у м. Чарджоу в Туркменії, де він працював різноробочим на будівництві. З часом він створив художню студію для молоді; на замовлення відділу мистецтв писав картини для Ашхабадського музею. Попередньо підготувавши працівників, організував фабрику з виробництва дрібної скульптури з гіпсу для широкого споживача. У 1945 р. йому дозволили повернутись до Києва [30, арк. 22].

Далі для Жозефіни Діндо потягнулось нестерпно важке, принизливе, холодне і голодне життя у виправно-трудових таборах, під конвоем, з виснажливою фізичною працею. «Копала землю, – пише вона у листівці чоловікові, – заробила за три місяці 3 крб. 75 коп.» [31, арк. 6], працювала жінка й на лісоповалі. В УралЛазі працювала також за фахом як скульптор. Виготовила барельєф Ф. Дзержинського і капітелі для оформлення ІІ-го відділу НКВС м. Долинка. У м. Туринськ виготовила скульптури для оформлення фонтану і місцевого театру [33, арк. 3-зв.]. На місяць дозволялось написати два листи 1-го і 15-го числа, отримати дві посилки [31, арк. 9]. Жозефіну Костянтинівну дуже підтримував Бернард Михайлович. Турбувався, у листівках вселяв надію на перегляд справи і віру у справедливість. Присланим посилкам з одягом і ліками рятували від переохолодження і хвороб, а яблука, цибуля, часник, сухарі, сало, консерви, топлене масло, чай, печиво – від голоду і виснаження. І впродовж 1938-1939 років обоє наполегливо писали скарги з проханням переглянути справу в усі можливі інстанції: прокурору Київської обл., в прокуратуру УРСР, Головну військову проку-

ратуру, наркомуну внутрішніх справ УРСР А. Кобулову, Секретарю ЦК КП(б)У М. Хрущову, прокуратуру СРСР, генеральному прокурору СРСР А. Вишинському, у редакцію газети «Правда», Голові Верховного Суду СРСР Депутату Верховної Ради І. Голякову, наркомуну внутрішніх справ СРСР Л. Берії. Отримували відмови у перегляді справи, відписки, але продовжували писати знову і знову.

У другій половині 1930-х рр. маховик масових репресій почав втягувати у свої лещата працівників наркомату внутрішніх справ України, де у 1938 р. досягла свого піку жорстока боротьба з «троцькістами, буржуазними націоналістами, ворогами народу та шпигунами іноземних розвідок, які проникли в органи НКВС». Проводились масові чекістські «чистки» – відправка у запас, звільнення з органів НКВС, арешти, розстріли керівників наркомату. У цих умовах скарги Жозефіни Діндо виявились корисними, як привід для збору компромату і «чисток». Відтак, на початку 1940 р. справу Жозефіни Діндо повернули на перегляд, а її саму – в Лук'янівську в'язницю м. Києва [28, арк. 5].

І знову були допити, у другому томі архівно-слідчої справи є вісім протоколів. Знову багаторазово давала детальні відповіді на ті самі питання. Але цього разу були допитані ще два свідки. За запитом надійшли довідки про те, що серед відвідувачів польського консульства Жозефіна Діндо не значилась. На запит НКВС дати виробничу характеристику про її педагогічну і творчу діяльність директор КХІ Ткаченко написав «виробничо-політичну характеристику», яка більше нагадувала плітки або донос. Він зазначав, що навчалась вона у «пансіоні буржуазних дітей у Варшаві», про себе «була високої думки, що не відповідало її професійним якостям», її «робота як скульптора-монументаліста була направлена на гоніння за грошима». У відрядження до Німеччини Ж. Діндо була направлена «ворогами народу» з Наркомпросу ... «Хвилею і ... Скрипником» і цьому сприяв її чоловік Б. Кратко, також «ворог народу». За самою скульпторкою «спостерігалось побутове розкладання», яке виявлялось у тому, що під час «відряджень до Москви вона зупинялась у готелі Інтурист», «одяг носила лише закордонного виробництва». Про її мистецтво у характеристиці написано всього три рядочки – «Ж. Діндо дотримувалась контрреволюційних ідей бойчукізму і мала з ним контрреволюційний зв'язок» [24, т. 2, арк. 83]. Відділ образотворчого мистецтва у своїй характеристиці констатував, що її роботи знаходяться у спецфонді музею, як ідейно-політично шкідливі, тому що вона належала до групи формалістів-бойчукістів [24, т. 2, арк. 84]. Тому за клопотанням слідчого була створена експертна комісія зі спеціалістів-скульпторів з метою здійснення експертизи скульптурних робіт Ж. Діндо для встановлення їхньої ідеологічної направленості. Експертна комісія визначила, що перші роботи Жозефіни Діндо виконані цілком відповідно до ідей Михайла Бойчука і його групи. Яскравим прикладом служить барельєф у селянському санаторії у Хаджибейському лимані в Одесі, де скульптури були стилізованими. Але наступні роботи

свідчать про поступовий відхід від бойчукізму, хоча окремі елементи бойчукістського трактування форми у роботах Жозефіни Діндо збереглися [24, т. 2, арк. 88-89].

Внаслідок перегляду справи Особлива нарада при НКВС СРСР 21 вересня 1940 р. прийняла рішення ... не реабілітувати митця, а ... зменшити термін її покарання з 10-ти років до уже відбутого строку (3,5 роки) у зв'язку з тим, що її «контрреволюційна діяльність не доведена», а її скульптурні роботи «мають елементи формалізму і українського націоналізму» [24, т. 2, арк. 91], і звільнити з-під варті. Отже, 3,5 роки позбавлення волі за «елементи формалізму» у творчості. І лише у 1988 р. за 35 років після смерті Жозефіни Діндо ця кримінальна справа була припинена за відсутністю складу злочину, а Жозефіна Діндо реабілітована [24, т. 2, арк. 136-137].

Після звільнення їй нікуди повернутись, тому що квартира, майно, місце роботи, майстерня з 22 скульптурами, які там залишилися на момент її арешту, – все втрачене. Хоча кримінальна справа її була припинена, а сама вона звільнена з ув'язнення, тавро «ворога народу» відклало відбиток на усе її подальше життя. Так, до викладацької діяльності її більше ніколи не допустили, позаяк людині, яка була засуджена, не могли довірити виховання студентської молоді. На заяву відновити її на посаді доцента КХІ, директор інституту Штільман відмовив їй «за відсутністю вакансії» [26, арк. 2]. Близько року вона поневірялась у квартирі знайомих в одній кімнаті з господарями. І знову їй прийшлося оббивати пороги і писати листи до органів місцевої влади з проханнями повернути їй житло чи надати рівнозначне. Крім того, з'ясувалось, що в КХІ зникли 22 скульптури на суму 71500 руб., які після її арешту залишались у майстерні. Запитання до дирекції КХІ стосовно місцезнаходження скульптур ігнорувались. Тому вона змушена була звернутись до Українського відділення Управління з охорони авторських прав Спілки радянських художників, а останній – з позовом до суду [29, арк. 1-4]. Лише після цього почались пошуки скульптур, але вони були безрезультатними. Праця митця за кілька останніх років була знищена. Так само, як ретиві виконавці знищили твори Михайла Бойчука і бойчукістів, так зі страху, помсти або через недбалість були знищені скульптури Жозефіни Діндо.

5 липня 1941 р. під час бомбардування Києва була поранена у ногу, тому не змогла евакуюватись з міста. В окупації залишалась у Києві, виживала, як могла. У своїх автобіографіях і кадрових документах про перебування на окупованій території писала, що ніде не працювала, лише стояла на обліку Відділу культури і освіти [32, арк. 1-зв.]. Як мала жити людина впродовж більше двох років не працюючи? Але тих, хто працював у період окупації, радянська влада вважала колаборантами, що було рівнозначно ворогу. Ольга Школьна, дослідниця творчості Жозефіни Діндо, наводить епізод з її життя періоду окупації. У тексті під назвою «Окупація. Частина І» краєзнавець із Луганська Ю. Чепурнов написав: «Скульптор Жозефіна Діндо після тривалих творчих пошуків успіш-

но закінчила виготовлення чудового бюста фюрера Адольфа Гітлера. Він буде встановлений в одній із шкіл. Нині Діндо працює над бюстом Германа Герінга – великого сина німецького народу» [34]. «У матеріалах архіву Жозефіни Діндо, що зберігся, ці факти творчості не відображені, – зазначає Ольга Школьна, – проте, можуть пояснити, чому реабілітація відбулася тільки у 1988 р., через 35 років після смерті скульптора, а не набагато раніше» [35, с. 125].

З 1943 р. продовжила творчу працю спочатку у скульптурній майстерні при Київському художньому інституті [26, арк. 4], а з 1946 р. – у виробничих майстернях Києва. Створила два десятки робіт партійних, військових і культурних діячів, зокрема бюсти і скульптури у повний зріст Леніна, Сталіна, Ворошилова, Кошового, Ватутіна, Хрущова, Литвиненко-Вольгемут [35, с. 131]. Разом з Бернардом Кратком працювала у Донецьку та інших містах.

Померла у 1953 р. від нещасного випадку, похована у Києві на Лук'янівському цвинтарі. Бернард Кратко пережив свою «кохану Зошку» на 7 років. На їхній спільній могилі стоїть бюст Бернарда Кратка роботи Жозефіни Діндо.

Перше, що впадає в очі, коли знайомишся з матеріалами архівно-слідчої справи, – за змістом вона мало чим відрізняється від інших справ репресованих викладачок вищів цього періоду, зокрема справи Софії Нелепінської-Бойчук [23], Теофілії Войславської [22], також за національністю польок. Для них характерна певна однотипність інформації. Питання слідчих групувалися навколо національної належності останніх і не відзначалися значною різноманітністю: коли і в якому зв'язку переселилися на проживання до СРСР; чи мають родичів або знайомих за кордоном; чи підтримується зв'язок з ними (листування, посилки, грошові перекази); чи зверталися до іноземних консульств, а далі – вимоги зізнань про проведення шпигунської роботи на користь якої-небудь іноземної держави. Слідчий не висунув ув'язненій конкретне обвинувачення, навіть перебуваючи вже у виправно-трудовому таборі, вона, аналізуючи допити, лише здогадувалась про причини її ув'язнення. Слідчі не пред'явили жодних доказів її вини, не були опитані свідки, співробітники, сусіди, знайомі, не проводилось очних ставок, від неї добивались лише зізнання. Слідство проводилось за спрощеною процедурою, у справі навіть відсутні деякі важливі процесуальні документи, наприклад друге клопотання, яким продовжили термін тримання під вартою Жозефіни Діндо ще на місяць. У справі обмежена обвинувальна частина, зате реабілітаційна частина більш значуща, доповнює прогалини слідства часу репресій, містить протоколи допитів свідків, довідки з консульств, експертні висновки, листи, скарги тощо.

Можемо констатувати, що за змістом, строками проведення і усіма ознаками ця справа належить до так званих «альбомних» операцій НКВС, які описує Ольга Гранкіна (Бажан) [4]. «Альбомними» ці справи називались тому, що був встановлений надто примітивний порядок винесення вироків, коли на аркуші з лівого боку писалися біографічні дані заарештова-

ного, з правого – дуже коротко суть справи. У центрі всі ці справи для зручності зшивалися в альбоми по сто аркушів, за підписом начальника управління і прокурора, направлялися на Особливу нараду НКВС СРСР для винесення вироку. Ольга Гранкіна (Бажан) зазначає, що «альбомна» операція проти польської нацменшини розпочалась після оперативного наказу наркома внутрішніх справ СРСР № 00485 від 11 серпня 1937 р., підписаного Генеральним комісаром держбезпеки М. І. Єжовим, і проводилась у період від 20 серпня до 20 листопада 1937 р.

Цікаво, яка доля спіткала катів з IV (секретно-політичного) відділу УГБ НКВС УРСР?

Оперуповноважена IV відділу УГБ НКВС УРСР Гольдман Пера Ісаківна. За її обвинуваченнями були спроваджені у табори або розстріляні не один десяток талановитих людей – науковців, літераторів, художників. Серед них і Михайло Бойчук, і Софія Нелепінська-Бойчук. Сергій Білокінь у дослідженні «Смерть Софії Нелепінської-Бойчук» коротко відтворює життєвий шлях Пери Гольдман. Вона народилась у березні 1901 року в родині дрібного торговця на Чернігівщині. Як і більшість енкаведистів, освіту мала нижчу. В органах НКВС працювала з 1922 року. Зробила добру кар'єру – 1946 року була майором держбезпеки. Під час «чекістських чисток» відбулась переляком [3].

Начальник III відділення IV відділу УГБ НКВС старший лейтенант Лифар Данило Григорович. Це його у листах Жозефіна Діндо називає садистом і негідником [31, арк. 3]. Народився він у 1901 р. у с. Келебердівка Харківської губернії у сім'ї заможного селянина, українець. Освіту отримав лише початкову. У 1920-1921 роках працював інструктором політпросвіти у волосному ревкомі, секретарем сільського ревкому, секретарем комбіву, головою комісії з продрозкладки. З 1921 р. і до 1939 р. працював на різних посадах в органах ВЧК-ОГПУ-НКВС. У 1938 р. був т. в. о. наркома внутрішніх справ Молдавської АРСР. Член ВКП(б) з 1930 року. 19 грудня 1937 р., саме після знищення школи українського монументального малярства бойчукістів (Михайла Бойчука, Івана Падалки, Василя Седляра, Івана Липинського, Софії Нелепінської-Бойчук та інших), заслання на 10 років Жозефіни Діндо, був нагороджений орденом Червоної Зірки. У липні 1939 р. зі званням капітана держбезпеки звільнений у запас НКВС з посади в. о. заступника начальника УНКВС Сталінської обл. УРСР за ст. 38 «в» – «неможливість використання на роботі Головним управлінням державної безпеки» [16] Положення про проходження служби керівним складом ГУГБ НКВС [24]. У 1941 р. був мобілізований і служив в органах ОО НКВС і ГУКР СМЕРШ. Підполковник держбезпеки Д. Г. Лифар загинув у 1943 р., перебуваючи на посаді заступника начальника III відділу УКР СМЕРШ Південного фронту [13].

Оперуповноважений IV відділу НКВС сержант держбезпеки Казін Микола Олексійович – людина дивовижної героїчної і трагічної долі. Народився у 1910 році у с. Ситичі Белевського району Тульської області у родині селянина-батрака, росіянин. Уже

з 13 років працював по найму, був учнем коваля. У 1926 р. приїхав на заробітки на Донбас, працював чорноробочим на Кадієвському коксохімічному комбінаті, потім шахтарем на вугільній шахті № 36 у Кадіївці. У 1931 р. став членом ВКП(б). Закінчив робфак Харківського інженерно-економічного інституту і заочно – три курси Інституту радянського будівництва і права. В 1933 р. зарахований в органи держбезпеки. Служив у Харцизьку, Молдавії, Києві, Чернівцях. Нагороджений Знаком почесного працівника ВЧК-ГПУ (1939 р.), орденом Знак Пошани (1940 р.). У 1941 р., коли війська Південно-Західного фронту потрапили в оточення, був поранений і потрапив у полон. Життя йому врятувало те, що він устиг передодягнутись і закопати свої документи, у полоні назвався рядовим сапером Віктором Клименком. Його підбрали селяни і відвезли у шпиталь для військовополонених, що знаходився у приміщенні Лохвицької школи на Полтавщині. Звідти йому вдалось втекти на млицих у ніч перед Різдом. До визволення України жив на окупованій території. У 1944 р. прийшов у розташування радянських військ і розповів усе, як було. Після перевірки і короткої підготовки його призначили командиром розвідувально-диверсійної групи «Валька» (з польськ. «боротьба»), яку закинули у районі Кракова із завданням ліквідувати генерал-губернатора Польщі Ганса Франка. Він діяв під псевдонімом «полковник Калиновський». Це ім'я за короткий час стало легендарним у Польщі. За його голову фашисти призначили 50 тисяч рейхсмарок і 20 гектарів землі. Він співпрацював з командиром групи «Голос» Євгеном Березняком – легендарним «майором Вихором». Але після війни підполковника Казіна позбавили військового звання і звільнили з органів НКВС як такого, що «не вселяє довіри», і він повернувся додому рядовим. Жив у м. Стаханові, працював інженером на комбінаті «Луганськвугілля» [19]. У 1970-ті роки Польща нагородила Миколу Казіна головною нагородою «Хрест Хоробрості». У 1990 р. і в СРСР було ініційовано питання про присвоєння Миколі Казіну Золотої Зірки Героя Радянського Союзу, знято документальний фільм. Але 19 серпня 1991 р., у день, коли оголосили про створення ГКЧП (у російській аббревіатурі) від серцевого нападу ветеран помер [21].

Заступник начальника III відділення IV відділу УГБ НКВС лейтенант держбезпеки Придатко Олексій Федотович. Народився 1905 р. у Варшаві. Член ВКП(б) з 1925 року. У грудні 1937 року за рішенням Особливої наради НКВС СРСР звільнений із виключенням з обліку НКВС за статтею 38 «а» Положення про службу в ГУГБ. Арештований у 1938 році. У 1957 році реабілітований [17].

Начальник IV відділу УГБ НКВС УРСР майор

держбезпеки Хатеневер Аркадій Миронович (Арон Меєрович). Народився 1905 р. у Мінську, єврей. Закінчив правовий відділ Інституту права та господарства Білоруського університету [11]. Він затвердив обвинувальні висновки проти письменників Івана Маловичка, Андрія Михайлюка, Анатолія Пятяка, Михайла Семенка, художника Миколи Івасюка, митрополита Василя Липківського та ін. Був призначений т.в.о. заступника наркома НКВС УРСР [11]. 3 9 травня по 17 листопада 1938 р. – заступник начальника Управління НКВС Ленінградської області. 17 листопада 1938 р. був арештований. 21 травня 1940 р. Військова колегія Верховного суду СРСР за порушення соціалістичної законності за ст. 58-1 «а», 58-11 КК РРФСР міра покарання «За участь у змовницькій терористичній шкідницькій організації, що існувала в органах НКВС і за фальсифікацію кримінальних справ, застосування незаконних методів ведення слідства». 22 червня 1940 р. розстріляний. Нереабілітований [2]. Як бачимо, більшість із них понесли покарання, дехто зайняв місця своїх жертв.

Висновки. Доцент КХІ скульптор Жозефіна Діндо належала до незначної кількості жінок, які поповнили професорсько-викладацький корпус ВНЗ. Коли у 1930-ті роки науково-педагогічні кадри українських вишів були піддані нищівному удару репресивної сталінської машини, жінки нарівні з чоловіками потрапили під прес терору. І це було не випадково. Адже саме жінка-мати, жінка – вчителька, викладачка, науковець, мисткиня чи письменниця формують нову особистість, і вони повинні передати наступним поколінням ті метастази страху і покори, які б паралізували волю до свободи й опору. Залканими і покірними легше не лише управляти та маніпулювати, але й моделювати поведінку цілих груп населення у майбутньому. Використання та аналіз матеріалів архівно-слідчих справ репресованих у поєднанні з іншими джерелами, зокрема листуванням, автобіографіями, спогадами, щоденниками тощо, дають факти для дослідження радянського політичного терору.

З архівно-слідчої справи відкрилась доля непересячної талановитої жінки. Жозефіна Діндо народилась у Польщі, повірила в ідеали свободи, рівності, справедливості, проголошені радянською владою, і обрала своєю другою батьківщиною СРСР. Тут вона отримала вищу освіту, стала визначним скульптором, доцентом вишу. Але в СРСР сформувався тоталітарний політичний режим, а засобом державного управління став кривавий терор. Через життя Жозефіни Діндо прокотився каток репресій, але у неї вистачило сили духу, щоб не втратити людської гідності, не визнати винною себе і не поклати вину на інших людей. Вона не опустила рук, боролась за своє життя, свободу, право на творчість.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Архівно-слідчі справи репресованих: науково-методичні аспекти використання [Текст]: 3б. наук. пр. / Укр. держ. НДІ арх. справи і документознавства, Держ. арх. Служби безпеки України; Редкол.: Р. Я. Пиріг (голова) та ін. – К.: АЗТ – Універсалресурси, 1998.
2. Білокінь С. Документація грабіжників [Електронний ресурс] / С. Білокінь. – Режим доступу: <http://www.s-bilokin.name/Culture/CultLosses1922/PlundersDocs.html>

3. Білокінь С. Смерть Софії Нелепінської-Бойчук [Електронний ресурс] / С. Білокінь. – Режим доступу: <http://www.s-bilokin.name/Personalia/Nalepinska.html>
4. Гранкіна О. В. Архівно-слідчі справи другої половини 1937 року щодо представників національних меншин України. Джерелознавчий аналіз складу документів [Електронний ресурс] / О. В. Гранкіна. – Режим доступу: http://memorial.kiev.ua/zhurnal/pdf/01-02_1998/174.pdf.
5. Гранкіна О. В., Пиріг Р. Я. Архівно-слідчі справи репресованих як історичне джерело [Текст] / О. В. Гранкіна, Р. Я. Пиріг // Тоталітарна держава і політичні репресії в Україні у 20-80-ті роки: Мат. Міжнар. наук. конф. (15-16 вересня 1994 р.) – К., 1998. – С. 38-44;
6. Гранкіна О.В. Деякі аспекти джерелознавчого аналізу архівно-слідчих справ у 1920–1950 рр. / О. В. Гранкіна // Український історичний журнал. – 1997. – № 4. – С. 49–57;
7. Гранкіна О.В., Московченко Н. П., Омельчук Д. В. Використання архівно-слідчих справ громадян, репресованих у 1920–1950-ті рр. Методичні рекомендації [Текст] / О. В. Гранкіна, Н. П. Московченко, Д. В. Омельчук. – К., 1997. – 34 с.
8. Даниленко В. Изidora, рідна сестра Лесі Українки: від сталінських таборів до еміграції [монографія] / В. М. Даниленко. – К. : Смолоскип, 2011. – 255 с.
9. Калакура Я.С. Особливості джерелознавчої критики архівно-слідчих документів [Текст] / Я. С. Калакура // Архівно-слідчі справи репресованих: науково-методичні аспекти використання: зб. наук. пр. / Український держ. НДІ архівної справи і документознавства, Державний архів Служби Безпеки України ; ред. Р. Я. Пиріг [та ін.]. – К. : [б.в.], 1998. – 161 с. – С. 19-23.
10. Кузьменко М.М. Репресивна політика сталінського режиму стосовно науково-педагогічної інтелігенції радянської України у 20-30 роки ХХ ст. [Текст] / М. М. Кузьменко // Схід. – 2002. – № 2. – с. 22-28.
11. Організатори Биківнянської трагедії [Текст] // Персонал Плюс. – 2006. – № 22 (173) 31 травня – 6 червня.
12. Петренко І.М. Історик Наталія Мірза-Авакянц (1888–1940?): життя і наукова спадщина : [монографія] / І. М. Петренко. – Полтава : ПУЕТ, 2014. – 181 с.
13. Петров Н. В., Скоркин К. В. Кто руководил НКВД. 1934-1941. Справочник [Електронний ресурс] / Н. В. Петров, К. В. Скоркин / Общество «Мемориал». Российский государственный архив социально-политической истории. Государственный Архив Российской Федерации. – Москва, 1999. – Режим доступу: <http://www.memo.ru/history/nkvd/kto/biogr/index.htm>
14. Петровський Е. П. Архівно-слідчі справи як джерело вивчення історії репресій в Україні у 1937-1938 роках. Автореф. дис. ... канд. істор. наук за спец.: 07.00.06 – Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Київ, 2006 – 22 с.
15. Петровський Е. Документи архівно-слідчих справ як джерело вивчення методів провадження слідства органами НКВС на Одещині в період «великого терору» 1937-1938 рр. [Електронний ресурс] / Е. П. Петровський. – Режим доступу: <http://onu.edu.ua/pub/bank/userfiles/files/science/totalitarizm/doslid/petrovsky-docs-1937-38.pdf>.
16. Положение о службе в ГУГБ 16.10.1935 [Електронний ресурс] // Кадровый состав органов государственной безопасности СССР. 1935–1939. – Режим доступу: http://nkvd.memo.ru/index.php/НКВД:Положение_о_службе_в_ГУГБ_16.10.1935
17. Придатко, А.Ф. [Електронний ресурс] // Кадровый состав органов государственной безопасности СССР. 1935–1939. – Режим доступу: http://nkvd.memo.ru/index.php/Придатко,_Алексей_Федотович
18. Приказ Народного комиссара внутренних дел СССР от 31.07.1939 р. № 1541 // Кадровый состав органов государственной безопасности СССР. 1935–1939. Режим доступу: http://nkvd.memo.ru/index.php/Документ:Приказ_НКВД_СССР_№_1541_от_31.07.1939
19. Скрипник А. За голову «Полковника Калиновского» фашисты пообещали 50 тысяч рейхсмарок и 20 гектаров земли [Електронний ресурс] / А. Скрипник // Служба зовнішньої розвідки України. – Режим доступу: www.szru.gov.ua/index_ua/index.html%3Fp=1874.html
20. Ткаченко В.В. У лещатах тоталітарного тиску: наукові кадри України у 20-30-ті роки ХХ ст. [Текст] / В. В. Ткаченко // Література та культура Полісся. – 2008. – Вип. 46. Проблеми літератури, історії та культури Полісся і України в сучасних дослідженнях / Відп. ред. та упоряд. Г. В. Самойленко ; Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2008. – 292 с.
21. Трачук О. Мы не шли в атаку с криками: «За Сталина!» это было бы нелепо в тылу врага... [Електронний ресурс] / О. Трачук // Факты и комментарии. – 13.05.2008. – Режим доступу: <http://factu.ua/27947-мы-не-shli-v-ataku-s-krikami-za-stalina-eto-bylo-by-nelero-v-tylu-vraga>
22. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 263, оп. 1, спр. 43910-фп Кримінальна справа Войславської Т. П.
23. Там само, спр. 58310 Кримінальна справа Нелепінської Бойчук С. О.
24. Там само, спр. 58338 Кримінальна справа Діндо Ж. К.
25. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України), ф. 330, оп. 1, спр. 108.
26. Там само, спр. 167.
27. Там само, спр. 191.
28. Там само, оп. 2, спр. 7.
29. Там само, спр. 13.
30. Там само, оп. 3, спр. 1.
31. Там само, спр. 13.
32. Там само, спр. 14.
33. Там само, спр. 15.
34. Чепурнов Ю. Оккупация [Електронний ресурс] / Ю. Чепурнов // Жизнь Луганска. –2001. –15 февр. – Режим доступу: <http://shusek.livejournal.com/6036.html>
35. Школьна О. Мистецтво, народжене в червоному Харкові: Жозефіна Діндо як бренд революції / О. В. Школьна // Культура України : Збірник наукових праць / Харківська державна академія культури. Випуск 28. – Харків: ХДАК, 2009. –260. с.

REFERENCES:

1. Arkhivno-slidchi spravy represovanykh: naukovo-metodychni aspekty vykorystannya [Archival investigation files repressed: the scientific and methodological aspects of use]. K.: AZT – Universalresursy, 1998. (in Ukrainian).
2. Bilokin', Serhiy. Dokumentatsiya hrabizhnykiv [Documentation robbers]. Access mode: <http://www.s-bilokin.name/Culture/CultLosses1922/PlundersDocs.html> (in Ukrainian).
3. Bilokin', Serhiy. Smert' Sofiyi Nelepins'koyi-Boychuk [Death of Sophia-Nelepinskoyi Boychuk]. Access mode: <http://www.s-bilokin.name/Personalia/Nalepinska.html> (in Ukrainian).

4. Hrankina, O. V., 1998. Arkhivno-slidchi spravy druhoyi polovyny 1937 roku shchodo predstavnykiv natsional'nykh menshyn Ukrainy. Dzhereloznavchyy analiz skladu dokumentiv [Archival investigation files second half of 1937 on the national minorities of Ukraine. Source-analysis of documents]. Access mode: http://memorial.kiev.ua/zhurnal/pdf/01-02_1998/174.pdf. (in Ukrainian).
5. Hrankina, O. V., Pyrih, R. Ya., 1998. Arkhivno-slidchi spravy represovanykh yak istorychne dzherelo [Archival investigation files repressed as a historical source]. Totalitarna derzhava i politychni represiyi v Ukraini u 20-80-ti roky: Mat. Mizhnar. nauk. konf. (15-16 veresnya 1994 r.). K., 38-44 (in Ukrainian).
6. Hrankina, O. V., 1997. Deyaki aspekty dzhereloznavchoho analizu arkhivno-slidchykh sprav u 1920–1950 rr. [Some aspects of the analysis of source archival-investigation cases in the 1920-1950]. Ukrainys'kyi istorychnyy zhurnal 4, 49–57 (in Ukrainian).
7. Hrankina, O. V., Moskovchenko, N. P., Omel'chuk, D. V., 1997. Vykorystannya arkhivno-slidchykh sprav hromadyan, represovanykh u 1920–1950 ti ri. Metodychni rekomendatsiyi [Using archival-investigation cases citizens repressed 1920-1950-ies. Guidelines]. K., 34 (in Ukrainian).
8. Danylenko, Vasyl', 2011. Izydora, ridna sestra Lesi Ukrainky: vid stalins'kykh taboriv do emihratsiyi [Isidora sister Ukrainian Lesya from Stalin's camps to emigrate]. K.: Smoloskyp, 255 (in Ukrainian).
9. Kalakura, Ya. S., 1998. Osoblyvosti dzhereloznavchoyi krytyky arkhivno-slidchykh dokumentiv [Features of source criticism archival-investigative documents]. Arkhivno-slidchi spravy represovanykh: nauko-metodychni aspekty vykorystannya: zb. nauk. pr. Ukrainys'kyi derzh. NDI arkhivnoyi spravy i dokumentoznavstva, Derzhavnyy arkhiv Sluzhby Bezpeky Ukrainy. K., 161, 19-23 (in Ukrainian).
10. Kuz'menko, Mykhaylo Mykolayovych, 2002. Represyivna polityka stalins'koho rezhymu stosovno nauko-pedahohichnoyi inteli-hentsiyi radyans'koyi Ukrainy u 20-30 roky XX st. [Stalinist repressive policies regarding research and educational inteli-hentsiyi Soviet Ukraine in 20-30 years of the twentieth century]. Skhid 2, 22-28 (in Ukrainian).
11. Orhanizatory Bykivnyans'koyi trahediyi [Organizers Bykovnyanskie tragedy]. 2006. Personal Plyus 22 (173) 31 travnya – 6 chervnya. (in Ukrainian).
12. Petrenko, I. M., 2014. Istoryk Nataliya Mirza-Avakyants (1888–1940?): zhyttya i nauko-va spadshchyna [The historian Natalia Mirza Avakyants (1888-1940?): Life and scientific heritage]. Poltava : PUET, 181 (in Ukrainian).
13. Petrov, N. V., Skorkyn, K. V., 1999. Kto rukovodyl NKVD. 1934-1941. Spravochnyk [Who led the NKVD. 1934-1941. Directory]. Obshchestvo «Memoryal». Rossyyskyi hosudarstvennyy arkhiv sotsyal'no-polytycheskoy ystoriy. Hosudarstvennyy Arkhiv Rossyyskoy Federatsiyi. Moskva. Access mode: <http://www.memo.ru/history/nkvd/kto/biogr/index.htm> (in Russian).
14. Petrovs'kyi, E. P., 2006. Arkhivno-slidchi spravy yak dzherelo vyvchennya istoriyi represiyi v Ukraini u 1937-1938 rokakh [Archived investigating the case as a source for the history of repression in Ukraine in 1937-1938]. Kyiv, 22 (in Ukrainian).
15. Petrovs'kyi, Eduard. Dokumenty arkhivno-slidchykh sprav yak dzherelo vyvchennya metodiv provadzhennya slidstva orhanamy NKVS na Odeshchyni v period «velykoho teroru» 1937-1938 rr. [Documents archival-investigative cases as a source of study of methods of investigation proceedings by the NKVD in Odessa region during the «Great Terror» of 1937-1938]. Access mode: <http://onu.edu.ua/pub/bank/userfiles/files/science/totalitarizm/doslid/petrovsky-docs-1937-38.pdf>. (in Ukrainian).
16. Polozhenie o sluzhbe v GUGB 16.10.1935 [Regulations on the service in the GUGB 16.10.1935]. Kadrovyyi sostav organov gosudarstvennoy bezopasnosti SSSR. 1935–1939. Access mode: http://nkvd.memo.ru/index.php/NKVD:Polozhenie_o_sluzhbe_v_GUGB_16.10.1935 (in Russian).
17. Pridatko, Aleksey Fedotovich. Kadrovyyi sostav organov gosudarstvennoy bezopasnosti SSSR. 1935–1939 [Staff of the state security bodies of the USSR. 1935-1939]. Access mode: http://nkvd.memo.ru/index.php/Pridatko_Aleksey_Fedotovich (in Russian).
18. Prikaz Narodnogo komissara vnutrennih del SSSR ot 31.07.1939 r. № 1541 [Order of the People's Commissar of Internal Affairs of the USSR of July 31, No. 1541]. Kadrovyyi sostav organov gosudarstvennoy bezopasnosti SSSR. 1935–1939. Access mode: http://nkvd.memo.ru/index.php/Dokument:Prikaz_NKVD_SSSR_№_1541_ot_31.07.1939 (in Russian).
19. Skrypnyk Aleksandr. Za holovu «Polkovnyka Kalynovskoho» fashysty poobeshchaly 50 tysyach reykhsmarok y 20 hektarov zemly [For the head of «Colonel Kalinovsky» the fascists promised 50,000 Reichsmarks and 20 hectares of land]. Sluzhba zovnishn'oyi rozvidky Ukrainy. Access mode: www.szru.gov.ua/index_ua/index.html%3Fp=1874.html (in Russian).
20. Tkachenko, V. V., 2008. U leschchatakh totalitarnoho tysku: naukovy kadry Ukrainy u 20-30-ti roky XX st. [In the grip of totalitarian pressure: brainpower Ukraine in 20-30 years of the twentieth century]. Literatura ta kul'tura Polissya 46. Problemy literatury, istoriyi ta kul'tury Polissya i Ukrainy v suchasnykh doslidzhennyakh / Vidp. red. ta uporyad. H. V. Samoilenko ; Nizhyn'skyi derzhavnyy universytet imeni Mykoly Hoholya. Nizhyn : NDU im. M. Hoholya, 292 (in Ukrainian).
21. Trachuk, Oleh, 2008. My ne shly v ataku s krykamy: «Za Stalina!» zto bylo by nelepo v tylu vraha... [We did not go on the attack with shouts: «For Stalin!» It would be ridiculous behind the enemy's back ...]. Fakty y komentaryy. Access mode: <http://facyt.ua/27947-my-ne-shli-v-ataku-s-krikami-za-stalina-eto-bylo-by-nelepo-v-tylu-vraga> (in Russian).
22. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv hromads'kykh ob'yednan' Ukrainy (TsDAHO Ukrainy) [Central State Archive of Public Organizations of Ukraine (Ukraine TSDAHO)]. F. 263. Op. 1. Spr. 43910-fp Kryminal'na sprava Voyslavs'koyi T. P. (in Ukrainian).
23. Tam samo [Ibid (Ukraine TSDAHO)], spr. 58310 Kryminal'na sprava Nelepins'koyi Boychuk S. O. (in Ukrainian).
24. Tam samo [Ibid (Ukraine TSDAHO)], spr. 58338 Kryminal'na sprava Dindo Zh. K. (in Ukrainian).
25. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv-muzey literatury i mystetstva Ukrainy (TsDAML Ukrainy). F. 330. Op. 1. Spr. 108. (in Ukrainian).
26. Tam samo [Ibid (Ukraine TSDAHO)], spr. 167. (in Ukrainian).
27. Tam samo [Ibid (Ukraine TSDAHO)], spr. 191. (in Ukrainian).
28. Tam samo [Ibid (Ukraine TSDAHO)], op. 2, spr. 7. (in Ukrainian).
29. Tam samo [Ibid (Ukraine TSDAHO)], spr. 13. (in Ukrainian).
30. Tam samo [Ibid (Ukraine TSDAHO)], op. 3, spr. 1. (in Ukrainian).
31. Tam samo [Ibid (Ukraine TSDAHO)], spr. 13. (in Ukrainian).
32. Tam samo [Ibid (Ukraine TSDAHO)], spr. 14. (in Ukrainian).
33. Tam samo [Ibid (Ukraine TSDAHO)], spr. 15. (in Ukrainian).
34. Chepurnov, Ju., 2001. Okkupacija [An occupation]. Zhizn' Luganska. Access mode: <http://shusek.livejournal.com/6036.html> (in Russian).
35. Shkol'na, Ol'ha, 2009. Mystetstvo, narodzhene v chervonomu Kharkovi: Zhofefina Dindo yak brend revolyutsiyi [Art born in Red Kharkov: Josephine Dindo as a brand revolution]. Kul'tura Ukrainy : Zbirnyk naukovykh prats'. Kharkiv'ska derzhavna akademiya kul'tury 28. Kharkiv: KhDAK, 260 (in Ukrainian).